

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**TİKİNTİ SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ ƏMƏYİN
MÜHAFİZƏSİ VƏ İNSAN RESURSLARININ SƏMƏRƏLİ
İSTİFADƏSİ YOLLARI**

İxtisas: 5311.01 – Müəssisələrin təşkili və idarə olunması

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: Rəşad Rafiq oğlu Rafiqli

fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2022

Dissertasiya işi AMEA İqtisadyat İnstitutunun “Həyat səviyyəsinin sosial-iqtisadi problemləri” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Pərviz Səməd oğlu Həsənov

Rəsmi opponetlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Arif Ələkbər oğlu Ələkbərov

iqtisad elmləri doktoru, professor
İlham Alıcı oğlu Aslanzadə

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İsmayıl Cəfər oğlu Həsənov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.22 – Dissertasiya Şurası

Dissertasiya Şurasının sədri: AMEA-nın müxbir üzvü,
i.e.d., professor
_____ **Qorxmaz Cahangir oğlu İmanov**

Dissertasiya Şurasının elmi katibi: _____ iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İlham Samil oğlu Rüstəmov

Elmi seminarın sədri: _____ iqtisad elmləri doktoru, professor
Qənimət Əsəd oğlu Səfərov

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan öz müstəqilliyini bərqərar etdikdən sonra, xüsusilə keçən əsrin 90-cı illərinin ikinci yarısından başlayaraq 1995-2021-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına müxtəlif mənbələrdən 294 mlrd. dollar investisiya yönləndirilmişdir ki, onun da 47,6%-ni xarici investisiyalar təşkil etmişdir. Sonuncunun təxminən yarısı ölkənin qeyri-neft sektorunun yenidən qurulmasına istiqamətlənmişdir. Aparılan uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində ölkənin strateji valyuta ehtiyatı 53 mlrd. dollardan çoxdur. Azərbaycanın dövlət büdcəsi investisiya və sosial yönümlüdür. Ölkə əhalisinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi insan amilinə verilən dəyər bütün dövrlərdə öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır. Belə ki, son 19 il ərzində ölkədə orta aylın əmək haqqı 9 dəfə, pensiyalar 12 dəfə artmış, sosial infrastruktur əsaslı şəkildə yenilənmiş və inkişaf etdirilmişdir. Bu prosesin növbəti onillikdə də intensiv davam etdirilməsi nəzərdə tutulur. Ölkəmizdə əldə edilən ən böyük uğur 30 ilə yaxın işğalda olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur torpaqlarının azad edilməsidir. Möhtəşəm qələbədən keçən bir il ərzində adı çəkilən ərazilərdə geniş, sürətli, beynəlxalq standartlara cavab verən bərpa və yenidənqurma işləri aparılır. Son illərdə ölkə Prezidenti tərəfindən imzalanan bir sıra Fərman və Sərəncamlarla təsdiq edilən Qanunlar, sosial iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər və inkişaf Strategiyasında – dinamik, inklyüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyətin qurulması, rəqabətli insan kapitalının formalaşdırılması və vətəndaşların əmək təhlükəsizliyinin, sağlam həyat tərzinin təmin edilməsi 2030-cu ilədək qarşıya qoyulan və həllini gözləyən vacib problemlərdəndir. Onların ağırlıq yükü və nəticə etibarlı ilə iqtisadiyyatın aparıcı sahəsi hesab edilən tikinti sektorunun üzərinə düşür.

Rəsmi statistik məlumatlara görə 2020-ci ildə tikinti sektorunun ÜDM-də payı 7,7%, məşğul əhalinin tərkibində 7,3%, əsas kapitalla yönəldilən investisiyalarda 19,1% təşkil edir. Respublika ərazisində istifadəyə verilən böyük həcmdə yaşayış evləri, yaranan yeni müəssisələr, sosial infrastruktur obyektləri tikinti sektorunun hesabına

təmin edilmişdir. Ölkədə 266 müəssisə geniş çeşidli tikinti materialları istehsalı ilə məşğuldur. Lakin müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblərdən tikinti sektorunda çalışan işçilərin əməyindən tam səmərəli istifadə olunduğunu iddia etmək çətindir. Son illər əməyin mühafizəsi üzrə çoxsaylı milli standartlar işlənmiş, istehsalatda bədbəxt hadisələr nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarında icbari sığorta tətbiq edilmişdir. Tikinti sektorunda sahibkarlıq subyektlərinin 60%-ə yaxını orta və kiçik statusa malikdirlər. İri tikinti təşkilatlarının sayı olduqca azdır. Tikintidə işçi axıslığı yüksək həddə çatmışdır. Təkcə 2020-ci ildə bu sahədə 79,5 min nəfər (muzdlu işləyənlərin 59,3%-i) işdən çıxarılmışdır. Öz xahişi ilə işdən çıxanların xüsusi çəkisi 76% təşkil etmişdir. İl ərzində tikinti sektorunda əlverişli olmayan əmək şəraitində çalışan işçilərin xüsusi çəkisi əvvəlki illərə nisbətən azalsa da hələ də yüksək səviyyədədir. . Tikintidə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı respublika üzrə eyni adlı göstəricidən xeyli aşağıdır. Tikintidə qeyri-formal məşğulluq davam edir. Rəsmi statistikaya görə, təkcə 2010-2020-ci illərdə ölkənin iqtisadi fəaliyyət sahələrində əməyin mühafizəsi tədbirlərinin icrasına 605 mln. manat vəsait yönəldilsə də, nəticə etibarlı ilə 2547 nəfər istehsalatda əmək qabiliyyətini itirmiş və vəfat etmişdir. Onların 60%-i və yaxud 1528 nəfəri tikinti sektorunun payına düşmüşdür. Bütün bu faktlar onu göstərir ki, Azərbaycanın tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadə edilmir.

Tikinti sektoru bütün ölkələrin iqtisadiyyatında, o cümlədən Azərbaycan iqtisadiyyatında aparıcı rola malik olub ümumi qtsadi inkişafın və iqtisadi artımın indikatoru rolunu oylayır. Belə ki, bu sahədə artım multipulkativ effekt yaradaraq digər sahələrin inkişafını təmin edir və işsizliyin səviyyəsinin azaldılmasında və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində aparıcı rola malikdir.

İqtisadiyyatın müasir inkişafı şəraitində yerli tikinti sənayesi müəssisələrinin beynəlxalq səviyyədə imic qazanması və rəqabətə-davamlı olması üçün, yeni idarəetmə çağırışlarına, o cümlədən bu müəssisələrdə çalışanların sosial müdafiəsi, əməyin maksimum formada mühafizəsi tələblərinə əməl olunması zəruridir. Əks təqdirdə bazarda uğur qazanmaq və iqtisadi inkişafa nail olmaq mümkün

deyildir. Deməli, bu sahədə müasir dövrün çağırışlarına uyğun nəzəri və praktik nəticələri özündə əks etdirən, tikinti sahəsindəki reallıqları özündə ehtiva edən tədqiqatların aparılmasına zəruri ehtiyac duyulur. Ədalət naminə qeyd edilməlidir ki, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində insan potensialından səmərəli istifadə edilməsinin müxtəlif aspektləri son onilliklər ərzində Azərbaycanın və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin və tədqiqatçıların əsərlərində araşdırılmışdır. Azərbaycanda həmin problem üzrə yanaşmalar: Ş.M.Muradov; M.A.Məmmədov; T.Ə.Quliyev; Ə.X.Nuriyev; A.Ə.Ələkbərov; M.C.Atakişiyev; İ.A.Aslanzadə; T.N.Əliyev; T.Q.Əliyev; T.H.Hüseynov; İ.N.Məmmədov; V.M.Şirəliyev, Ə.M.Mehdiyev; Q.S.Süleymanov; Q.Ə.Səfərov; İ.C.Həsənov; M.İ.İlyasov və başqalarının əsərlərində tədqiq edilmişdir[55, 35, 48, 14, 23, 23, 27, 42, 45, 45].

Xarici ölkə alimlərindən – A.M.Bukreyev; K.A.Volkova; N.A.Qorelov; A.P.Yeqorşin; D.A.İvantseviç; A.İ.Kravçenko; S.Ş.Levina; Y.Q.Odeqov; E.V.Saruxanov; M.X.Titma; S.V.Şekşnya əsərlərində tədqiq edilmişdir[65, 67, 69, 72, 75, 81, 84, 97, 100, 110] .

Aparılan tədqiqatların əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, tikinti sənayesi müəssisələrində əməyin mühafizəsi, iş şəraitinin təhlükəsizliyi tədbirlərinə riayət olunması kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadə məsələləri tədqiq edilməmişdir. Yuxarıda göstərilən faktlar və xüsusilə, son dövrlərdə sənənin innovativ inkişafı, yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi bu istiqamətdə problemin yeni şəraitə uyğun kompleks tədqiqini zəruri edir və seçilən mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyinin qorunması kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin nəzəri-metodoloji aspektlərini tədqiq etmək, Azərbaycanın tikinti sənayesi müəssisələrində mövcud vəziyyəti təhlil edib qiymətləndirmək, müvafiq ehtiyat imkanlarını aşkara çıxarmaq, orada insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış metodiki-əməli xarakterli təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Həmin məqsədi reallaşdırmaq üçün bir-biri ilə məntiqi əlaqədə olan aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və

yerinə yetirilmişdir:

- Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin tədqiq edilən mövzuya dair mövcud elmi baxışlarının öyrənilib ümumiləşdirilməsi əsasında tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından səmərəli istifadənin nəzəri-metodoloji əsaslarını tədqiq etmək;
- Tikinti müəssisələrində insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin sosial-iqtisadi ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi;
- İqtisadi araşdırma metodlarından istifadə edərək tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından səmərəli istifadənin əmək mühafizəsi kontekstində mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi;
- Tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından səmərəli istifadəyə mənfi təsir edən faktorların və onun aradan qaldırılması yollarının müəyyən edilməsi;
- Tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsində və işçilərin əmək mühafizəsinin yaxşılaşdırılmasında dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi;
- Tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından istifadənin əməyin mühafizəsi kontekstində səmərəliliyinin artırılmasına dair təklif və tövsiyələrin işlənib hazırlanması.

Tədqiqat obyektı kimi Azərbaycan Respublikasının iri tikinti sənayesi müəssisələri («Gilan İnşaat», «Akkord», «Azinvest» və digər) çıxış edir.

Tədqiqatın predmeti isə tikinti sənayesi müəssisələrində əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyinə riayət olunması kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadənin sosial-iqtisadi aspektləri təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Tikinti sənayesi müəssisələrində əməyin mühafizəsi kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadə yollarını müəyyən etmək üçün kompleks-sistemli yanaşmalardan, müqayisəli və statistik təhlillərdən, analoji və ümumiləşdirmə üsullarından, informasiyanın məntiqi, qrafik və riyazi-statistik qiymətləndirmə, həmçinin anket sorğularından, ekspert qiymətləndirmələrdən istifadə olunmuşdur. Həmin metodların məntiqi nəticələrinin

reallaşdırılması üçün məlumat bazası kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuələri, İqtisadiyyat, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliklərinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsinin, Dövlət Məşğulluq Agentliyinin, Bakı şəhər Məşğulluq İdarəsinin hesabatları və arayışları, Bakı şəhərindəki iri tikinti təşkilatlarında müəllif tərəfindən aparılan anket sorğusunun nəticələri, tədqiq edilən problemə həsr edilmiş respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli elmi-praktik konfransların materialları, internet mənbələri və digər rəsmi məlumatlar təşkil edir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Müəssisənin insan ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasının metodoloji aspektləri kontekstində “insan resursları” və “insan resurslarından səmərəli istifadə” və “əmək potensialı” və s. anlayışlarının dəqiqləşdirilməsinə və tikinti müəssisələrinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilməsinə zərurət var (s.15-22) və (s.45-47).
- Əmək kollektivində sosial psixoloji mühit, əmək mühafizəsinin təşkili səviyyəsi əməyin xarakterinə və mahiyyətinə, insan resurslarından səmərəli istifadəyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, işçilərin məhsuldarlığını müəyyənləşdirir (s.50-55).
- Azərbaycanın tikinti sənaye müəssisələrində əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyi kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi üzrə ehtiyat imkanlarını aşkara çıxarmaq üçün adı çəkilən sənaye sahələrinin xarakterik xüsusiyyətləri, onun tərkibində baş verən institusional dəyişikliyi, kadrlardan istifadənin vəziyyətini, bədbəxt hadisələrin sayını, intensivliyini, əmək mühafizəsinin təşkilinin vəziyyətini təhlil edib qiymətləndirmək zəruridir (s.65-88).
- Tikinti sənayesi müəssisələrində insan ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması prinsipləri və mexanizmləri kontekstində müəssisənin məqsəd və vəzifələrinə uyğun işçilərin əmək davranışlarının motivasiyası məsələlərinin tədqiqi zəruridir (s.89-96).
- Azərbaycanın tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi baxımından kompleks xarakterli təklif və tövsiyələrin işlənməsi üçün insan resurslarına təsir edən əsas faktorların müəyyən

edilməsinə və qiymətləndirilməsi zəruridir (s.53-59).

- Tikinti sektorunda ekspert qiymətləndirilməsi metodundan istifadə etməklə iqtisadi, sosial və əməyin mühafizəsi üzrə sistem göstəricilərdən istifadə edərək insan resurslarından səmərəli istifadənin hesablanması metodikasının işlənilib hazırlanması zərurəti yaranmışdır (105-110).

- Tikinti sektorunda əməyin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin dövlət tənzimlənməsinin konseptual mexanizminin strukturunu və məzmununu özündə əks etdirən prinsiplial modelin işlənməsi zəruridir(s.121-129).

- İnsan resurslarından səmərəli istifadəni təmin etmək üçün əməyin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq tikinti sektorunda müasir standartlara uyğun müvafiq tədbirlərin təsnifatını özündə əks etdirən normativ sənədin işlənilib hazırlanması zəruridir (s.129-133).

- Tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə ölümlə nəticələnən bədbəxt hadisələrin və zədələnmələrin texniki, təşkilati və digər xarakterli səbəblərinin müəyyən edilməsi və onların qarşısının alınmasına dair əməli tövsiyələrin işlənilməsinə zəruridir (s.129-137).

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycanın tikinti sektorunda əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi ilk dəfədir ki, qarşılıqlı əlaqədə və sistemli yanaşma əsasında tədqiq edilmişdir(1, s.50-54);

- Tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadə olunması sisteminin inkişaf istiqamətləri müəyyən edilmişdir(7, s.101);

- Tikinti müəssisələrinin son məqsədlərinə nail olmağa hədəflənən insan resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün zəruri ehtiyatlar təsnif olunmuşdur (3,s.27-31).

- İlk dəfədir ki, tikinti sektorunda ekspert qiymətləndirilməsi metodu ilə iqtisadi, sosial və əməyin mühafizəsi üzrə sistem göstəriciləri müəyyən etməklə, insan resurslarından səmərəli istifadənin müəyyən edilməsi metodikası işlənmişdir (9,s.41-46) .

- Tikinti sektorunda əməyin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi

kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadənin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin prinsipial modeli təklif edilmişdir(8, s.263);

- Tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından səmərəli istifadə baxımından iş şəraitinin yaxşılaşdırılması və əməyin təhlükəsizliyi üzrə tədbirlərin nümunəvi təsnifatı formalaşdırılmışdır (4,s.63-65)

- Tikinti sənayesi müəssisələrində əməyin mühafizəsinin yaxşılaşdırılması üzrə icrası vacib olan tədbirlərin nümunəvi təsnifatı formalaşdırılmış və insan resurslarında səmərəli istifadə üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr verilmişdir (3, s.29-30).

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işi bir çox aspektdən mühüm nəzəri-metodik və praktik əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, onun materiallarından və elmi nəticələrindən tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi, işçi axıcılığının azaldılması, əməyin motivləşdirilməsi, əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair təşkilati-iqtisadi, sosial və ekoloji xarakterli kompleks tədbirləri özündə ehtiva edən proqramın hazırlanmasında, yeni müəssisə standartlarının tərtib edilməsində, tikinti fəaliyyətinin ətraf mühitə təsirinin qiymətləndirilməsi meyarlarının və qaydalarının müəyyən edilməsində, təhlükəsiz iş şəraitinin yaradılması üzrə sosial minimumların təmin olunmasında etmək olar.

Tədqiqatın nəticələrindən ali təhsil ocaqlarında iqtisadi təhlil, tikinti iqtisadiyyatı, tikintidə təhlükəsizlik, insan resurslarının idarə edilməsi fənlərinin tədrisində, eləcə də elmi-tədqiqat təşkilatlarında məqsədli layihələrin işlənməsində istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işi üzrə aparılmış tədqiqatın nəticələri və tövsiyələri 2018-2022-ci illərdə Azərbaycanda, habelə bir neçə xarici ölkədə nəşr edilən elmi jurnallarda öz əksini tapmışdır. Nəzəri və elmi işləmələr Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi nazirliyinin Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin “Elmi əsərləri”ndə, AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun “Elmi əsərləri”ndə, Odlar Yurdu Universitetinin “Elmi və Pedaqoji Xəbərlər” jurnalında, Ukraynada dərc olunan Customs sciences jurnalında və RF-də dərc

olunan “International Research Journal”da öz əksini tapmışdır. Dissertasiyanın əsas müddəaları və elmi nəticələri 3 Beynəlxalq elmi-praktik konfranslarda məruzə edilmişdir.

Tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması, işçilərin mühafizəsi və təhlükəsizliyi, onların əməyinin tikinti işlərinin son nəticəsinə uyğun motivləşdirilməsi üzrə hazırlanmış tövsiyələr «Gilan İnşaat», «Akkord», «Azinvest» tikinti şirkətlərində, «AAS» və «DIAS» MMC müasir tikinti materialları istehsalı zavodlarında insan resurslarının idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi prosesində sınaqdan keçirilmişdir. Tədqiqat işində verilən yanaşmalar, metodlar, modellər və tövsiyələr “DIAS”MMC müasir tikinti materialları zavoduna təqdim edilmiş və müvafiq tətbiqetmə arayışı alınmışdır (arayış verilibdir: №4-A,07.02.2020-ci il).

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, 129 adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. İşdə 25 cədvəl, 7 şəkil, 11 diaqram tərtib edilmişdir.

Dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi: titullar səhifəsi 624 işarə, mündəricat 2831 işarə, giriş 19 614 işarə, I fəsil 107 632 işarə, II fəsil 90 678 işarə, III fəsil 54 463 işarə, nəticə 10 329 işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 19 350 işarə, əlavələr 4 085 işarədir. Cədvəllər, şəkillər, diaqramlar və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla dissertasiya işinin həcmi 286 147 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN STRUKTURU

GİRİŞ

I Fəsil. Tikinti sənayesi müəssisələrində əməyin mühafizəsi kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi sisteminin formalaşması və inkişafının nəzəri və metodoloji əsasları

1.1. Müəssisədə insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi sisteminin formalaşması və inkişafına nəzəri baxışlar

1.2. Tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından istifadənin sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin metodoloji aspektləri

1.3. Tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından istifadənin sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin metodoloji aspektləri

II Fəsil. Azərbaycanın tikinti sənaye müəssisələrində insan resurslarından səmərəli istifadənin əməyin mühafizəsi kontekstində mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1. Tikinti sənayesinin xarakterik xüsusiyyətləri və onun tərkibində baş verən institusional dəyişikliklər

2.2. Tikinti sənaye müəssisələrində insan resurslarının strukturunun, intensivliyinin və hərəkətində baş verən dəyişikliyin təhlili

2.3. Tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadənin ekspert metodu ilə qiymətləndirilməsi

III Fəsil. Azərbaycanın tikinti sənayesi müəssisələrində əməyin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadənin əsas istiqamətləri

3.1. Müəssisələrdə əməyin təhlükəsiz təşkili şəraitində insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi sisteminin formalaşması

3.2. Müəssisələrdə insan resurslarından səmərəli istifadənin dövlət tənzimlənməsi prinsipləri və mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi

3.3. Tikinti müəssisələrində əməyin mühafizəsi kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi yolları

NƏTİCƏ

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS ELMİMÜDDƏALAR

1-ci müddə: Müəssisənin insan ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasının metodoloji aspektləri kontekstində “insan resursları” və “insan resurslarından səmərəli istifadə” anlayışlarının dəqiqləşdirilməsinə və tikinti müəssisələrini xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilməsinə zərurət var(s.15-22) və (s.45-47).

Bu zaman insan ehtiyatlarının əmək və sosial inkişafı prosesində işçilərin sayının optimallaşdırılması, natamam iş həftəsinin tətbiqi, bəzi işçi kateqoriyalarında cərəyan edən artım və digərlərində qıtlılığın yaranması, işçilərin əhəmiyyətli bir hissəsinin yenidən ixtisaslarının artırılması, onlar üçün zəruri iş şəraitinin təmin edilməsinin zəruriliyi bu qəbildən olan məsələlərdir. Beləliklə, istehsal müəssisələrində (bizim tədqiqatda tikinti sənayesi müəssisələrində) insan ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması probleminin həllinə istiqamətlənən yeni yanaşmaların axtarılması, müasir iqtisadi dəyişikliklərə uyğunlaşdırılması məsələləri tam araşdırılmalıdır.

İnsan ehtiyatları ilə məşğul olan iqtisadçı alimlər arasında "insan ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyi" konsepsiyasının izahına birtərəfli yanaşma formalaşmışdır. Bu anlayışı rus iqtisadçısı N.A.Qorelov daha dolğun aşağıdakı kimi ifadə etmişdir: "İnsan ehtiyatlarının istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması ehtiyatla" reallıq və bu prosesi müəyyən edən zəruri amillər və şərtlərin istifadəsinin tamlığı ilə bağlıdır". Zərərlərin ortaya çıxması obyektiv, müntəzəm və davamlı bir prosesdir. Tikinti sektorunda insan ehtiyatlarından səmərəli istifadənin sosial-iqtisadi potensiallarını müəyyən və istifadə etmək zərurəti ehtiyaclar, onları təmin edən mövcud qaynaqlardan, mümkün və faktiki səviyyələrin səmərəliliyini artıran amillərlə şərtlənir. Əmək ehtiyatlarının səmərəliliyinin təcrübədə artırılması ilk növbədə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının tələbləri nəzərə alınmaqla zəruri ehtiyatların davamlı, sistemli və məqsədyönlü şəkildə müəyyən edilməsi və istifadəsini şərtləndirən amillərdən asılıdır. Sözü geniş mənada ehtiyatlar dedikdə, insan ehtiyatlarının və məhsuldar qüvvələrin hazırkı inkişaf səviyyəsini və maksimum səmərəliliklə

şərtlənən və istehsal münasibətlərini xarakterizə edən zəruri elementlərin potensial istifadəsi başa düşülür. Qısaca olaraq, bu rezerv - real və potensial imkanlar arasında fərqdır".

Əmək prosesində insanın təhlükəsizliyi hər şeydən əvvəl tətbiq edilən maşın, avadanlıq, alətlər, texnoloji metodlar və texniki faktorlardır. Əmək fəaliyyətinin təhlükəsizliyinə texnikanın təsiri çox-tərəflidir və məlum dərəcədə ziddiyyətlidir. Elmi-texniki tərəqqi, istehsal prosesinin və avadanlıqlarının təkmilləşdirilməsi obyektiv olaraq əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir, onun təhlükəsizliyini yüksəldir. Ancaq bəzi hallarda xoşagəlməz dəyişikliyə səbəb ola bilər. Xüsusən texnika təhlükəli və zərərli istehsal faktorlarının başlıca mənbəyinə çevrildiyi zaman. Bunlar müəyyən şəraitdə travmalara və ya xəstəliklərə gətirib çıxara bilər. Texnoloji proseslər, avadanlıqlar əksər hallarda insanı əhatə edən istehsal mühitinin sanitar-gigiyenik xarakteristikasını (havanın təmizliyi, işıqlanma şəraiti, səs səviyyəsi, titrəmələr və s.) müəyyən edir. Sanitar-gigiyenik faktorların xoşagəlməz vəziyyəti təkcə əməyin ağırlığını qaldırmır, həm də işləyənlərin sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Bu da travmaların meydana gəlməsinə zəmin yaradır.

2-ci müddə: Əmək kollektivində sosial psixoloji mühit, əmək mühafizəsinin təşkili səviyyəsi əməyin xarakterinə və mahiyyətinə, insan resurslarından səmərəli istifadəyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Müəssisələrdəki sosial psixoloji mühit işçilərin məhsuldarlığına müəyyənləşdirir (s.50-55).

İstehsalat travmaları çox vaxtı işləyənlərin səhv, qeyri-düzgün fəaliyyəti nəticəsində meydana gəlir. Birinci qrup səbəbə texnika və texnologiyanın, istehsalın və əməyin vəziyyətindəki çatışmazlıqlar səbəb ola bilər. İkinci qrup isə bilavasitə əmək şəraitinin (ağırlıq, gərginlik) psixofizioloji şərtlər və subyektiv faktorlarla əlaqədardır. Yanlış fəaliyyət (əmək təhlükəsizliyi üzrə göstərişlərin, texnoloji işlərin yerinə yetirilməsi qaydalarının pozulması) şəxsi keyfiyyət ilə (iş adəti, nəzər yetirmə, məsuliyyət, maraq) əlaqədar ola bilər. Əməyin təhlükəsizliyi təkcə "insan-texnika-mühit" sistemi elementlərindən asılı deyil, həm də onların qarşılıqlı əlaqəsindən asılıdır. Təşkilati faktorlar həm subyektiv təhlükəsizliyin (işçilərin professional yığılımı və

təlimi, müdafiə vasitələrinin təmin edilməsi və s.) yaxşılaşmasına, həm də istehsal prosesinin, avadanlıqların, əməyin obyektiv təhlükəsizliyinin yüksəldilməsinə hərtərəfli təsir edir.

Bu baxımdan müəssisənin fəaliyyətinin təhlili və insan ehtiyatlarından səmərəli istifadəsinin üçün zəruri imkanların dəqiq təsnifatı və xarakterizə edilməsinə ehtiyac vardır.

Məsuliyyət dərəcələrinin nizamlanması istiqamətində fəal və passiv insan ehtiyatları amillərini nəzər almaq çox vacibdir.

Bu amillərin təzahürü sahələri istiqamətində insan ehtiyatlarından istifadə imkanları ilk növbədə vacib iş yerlərinin strukturunun və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, iş yerlərinin və işçilərin münasibətlərinin nizamlanması, iş prosesinin təşkili, işçilərin iqtisadi və sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması kimi vəzifələrin həyata keçirilməsi zəruridir.

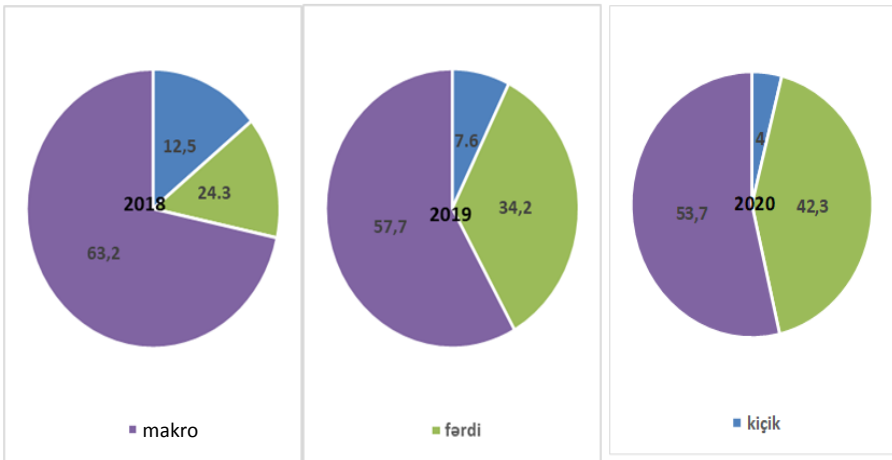
Burada insan ehtiyatlarının formalaşdırılması üzrə zəruri imkanlar bu ehtiyatların keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsi, kadrların peşə-ixtisas hazırlığının təşkili – onların yenidən hazırlığı, ixtisaslarının artırılması, gənclərin peşə yönümünün inkişaf etdirilməsi, işçilərin təhsil səviyyələrinin yüksəldilməsi kimi vəzifələri əhatə edir.

3-cü müddəa: Azərbaycanın titinti sənaye müəssisələrində əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyi kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi üzrə ehtiyat imkanlarını aşkara çıxarmaq üçün adı çəkilən sənaye sahələrinin xarakterik xüsusiyyətləri, onun tərkibində baş verən institusional dəyişikliyi, kadrlardan istifadənin vəziyyətini, bədbəxt hadisələrin sayını, intensivliyini, əmək mühafizəsinin təşkilinin vəziyyətini təhlil edib qiymətləndirmək zəruridir (s.65-88).

İqtisadi təhlil metodlarından istifadə edərək, aparılan araşdırmalar göstərir ki, tikinti sektorunda çalışan məşğul əhalinin sayı 2010-2020-cü illərdə 123,3% artaraq 357,5 min nəfərə çatmış və 2020-ci ildə tikinti sektorunun ÜDM-də payı 7,7%, məşğul əhalinin tərkibində 7,3% və əsas kapitala yönəldilən investisiyalarda 19,1% təşkil edir. Tikinti sektorunda muzzla işləyənlərin sayı 134 min nəfər təşkil edir. Ölkədə 266 müəssisə tikinti materialları istehsal edir. Tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən 157 birgə müəssisədə 13,2 min nəfər işçi çalışır. Tikinti sferasında 8247 fərdi sahibkar məhsul istehsal edir və

xidmət göstərir. Sahədə 12,6 min mikro və 780 kiçik sahibkarlıq subyektləri mövcuddur. Orta statuslu müəssisələrin payı bütün müəssisələrin tərkibində 24,6%; iri şirkətlərin payı isə 5,0%-ə yaxındır. Təkcə 2018-2020-ci illərdə tikinti sektorunda sahibkarlıq subyektlərini strukturunda əsaslı dəyişiklik baş vermişdir (diaqram 1).

Ölkədə tikinti işlərini fəaliyyət növləri üzrə quruluşuna nəzər yetirdikdə aydın olur ki, onların 2020-ci ildə 47%-i, binaların tikintisi ilə 29,1%-i ixtisaslaşan; 23,9%-i isə mülki təyanatlı müəssisələrin payına düşmüşdür.

Diaqram 1. Azərbaycanın tikinti sektorunda sahibkarlıq subyektlərinin strukturunda baş verən dəyişikliklər – faizlə. (müəllif tərəfindən rəsmi statistik məlumatlar əsasında tərtib edilmişdir).

Tikinti sektorunda çalışan işçilərin strukturunda iqtisadi və sosial cəhətdən əlverişli olmayan dəyişiklik baş verir. (Cədvəl 1)

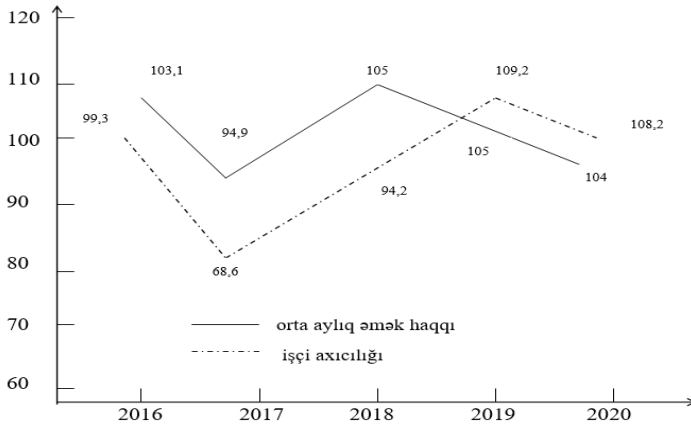
Azərbaycanın tikinti sektorunda öz qüvvəsinin hərəkətini
xarakterizə edən göstəricilər

Göstəricilər	İllər				
	2015	2017	2018	2019	2020
Muzdla işləyənlərin sayı, min nəfər	95,3	101,7	106,2	119,6	134,0
İl ərzində işə qəbul edilən işçilər, min nəfər	29,6	69,7	68,9	71,5	89,8
Onların muzdla işləyənlərin tərkibindəki xüsusi çəkisi, faizlə	31,1	68,5	64,9	59,8	67,1
İl ərzində işdən çıxarılan işçilər, min nəfər	45,4	53,2	60,9	56,6	79,5
Onların muzdla işləyənlərin tərkibindəki xüsusi çəkisi, faizlə	47,6	52,3	57,3	47,3	59,3
Ştatların ixtisar edilməsi ilə işdən çıxanlar. Faizlə	2,5	2,1	3,0	1,3	1,1
Öz xahişi ilə işdən çıxanlar, faizlə	75,8	52,1	62,1	77,9	76,1

Mənbə: Əmək bazarı. Statistik məcmuə. Bakı, DSK, 2021, s 37-41. (müəllif tərəfindən tərtib edilib hesablanmışdır).

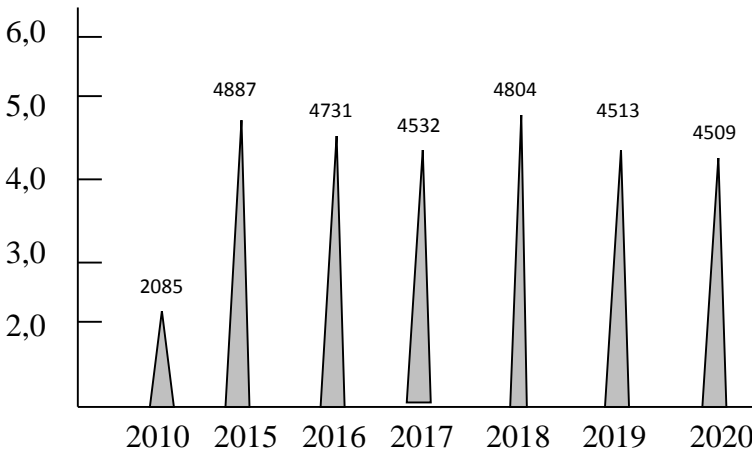
Cədvəldən görüldüyü kimi, tikintidə öz xahişi ilə işdən çıxarılanların xüsusi çəkisi 2015-2020-ci illərdə 52,1%-lə 77,9% arasında dəyişir. Tikintidə orta aylıq əmək haqqı 2010-2020-ci illərdə 156,3% artaraq 791 manata çatmış və respublika üzrə eyni göstəricidən 11,7% yüksək olmuşdur. Bu da nəticə etibarı ilə işçi axıcılığına öz müsbət təsirini göstərmişdir. (Diaqram 2)

Bakı şəhərində yerləşən iri tikinti təşkilatlarında da işçi axıcılığı səviyyəsi yüksəkdir və orta hesabla 40,7% təşkil edir.

Diaqram 2. Azərbaycanın tikinti materiallarının istehsalı müəssisələrində orta aylıq normal əmək haqqı ilə işçi axıcılığı arasındakı asılılıq (müəllif tərəfindən tərtib edilib)

Tikinti sektorunda əlverişli olmayan əmək şəraitində çalışan işçilərin sayı son 10 ildə azalan xətlə dəyişir və 2020-ci ildə 1606 nəfərə enmişdir. Həmin dövrdə sahədə əməyin mühafizəsi tədbirlərinə çəkilən xərclərin məbləği 2,2 dəfə yüksəlmişdir. (Diaqram 3)

Diaqram 3. Azərbaycanın tikinti sektorunda əməyin mühafizəsi tədbirlərinə çəkilən xərclər, min manatla (müəllif tərəfindən işlənilmişdir) [9; s.258; 285]

Rəsmi statistik məlumatlara görə, təkcə 2015-2020-ci illərdə müxtəlif səbəblərdən 1846 vahid tikinti müəssisəsi ləğv edilmişdir. Nəticədə böyük sayda iş yerlərinin itirilməsi baş vermişdir. (Cədvəl 2) Əgər bu siyahıda öz xahişi ilə işdən çıxanları, il ərzində xəsarət alanları və vəfat edənləri də əlavə etsək, onda birmənalı şəkildə qeyd etmək olar ki, respublikanın tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadə edilmir.

Cədvəl 2.

Azərbaycanın tikinti sənayesində ləğv edilən müəssisələrin şərti itirilən iş yerlərinə təsirini xarakterizə edən göstəricilər

Göstəricilər	İllər					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı, vahid	1445	1425	1524	1635	1826	1901
Tikinti müəssisələrində çalışan işçilərin orta siyahı sayı, nəfər	95300	96700	101700	106200	119600	134000
Orta hesabla bir tikinti müəssisəsində çalışan işçilərin sayı, nəfər	66	68	67	65	65	70
İl ərzində tikinti sektorunda ləğv edilən müəssisələrin sayı, vahidlə	456	410	279	270	219	232
Tikinti sənayesində il ərzində itirilən şərti iş yerlərinin sayı, vahid	28776	27880	18693	17550	14235	16240

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən 2015-2020-ci illər üzrə «Azərbaycanın statistik göstəriciləri» və «Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq» məcmuələrinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

4-cü müddə: Tikinti sənayesi müəssisələrində insan ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması prinsipləri və mexanizmləri kontekstində müəssisənin məqsəd və vəzifələrinə uyğun işçilərin əmək davranışlarının motivasiyası məsələlərinə diqqət yetirilməlidir (s.89-96).

İnsan ehtiyatlarının idarəetmə prinsipləri - idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi üzrə rəhbərlərin əsas fikirləri, qanunları və davranış qaydalarıdır.

Fikrimizcə, tikinti sektorunda insan ehtiyatlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılmasına tərəfimizdən hazırlanan (idarəetmə funksiyalarının idarəetmə və təhlilinin əsas prinsiplərini ümumiləşdirilməsi əsasında) və tikintiyə uyğunlaşan sistemlərin, prinsiplərin, mexanizmlərin idarəetmə praktikasına tətbiqi səbəb olacaqdır.

İnsan ehtiyatlarının idarə edilməsi metodologiyasının formalaşmasına fundamental yanaşmalar kadrların idarə olunması üzrə əsas dərsləklərdə yazılmışdır.

Tədqiqatımızın nəticələrinə əsasən, müəssisədə insan ehtiyatlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılmasının əsas prinsiplərinə aşağıdakılar aid edilmişdir:

- Müəssisə və heyət - strategiyanın məqsədi üçün uyğunluq və qeyri-ziddiyətlik prinsipi.
- İşçilərin müəssisəyə fəal cəlb edilməsi prinsipi (sosial tərəfdaşlıq).
- Kadrların artımına səbəb olan yerdəyişmənin perspektivliyi prinsipi.
- İşlədiyi dövrdə işçilərin vəzifədə yüklənməsi prinsipi.
- Əməyin tətbiqi yerinin dəyişdirilməsi prinsipi.
- İş rejimində və iş yerində rahatlıq prinsipi.
- Məşğulluq formalarının çeviklik prinsipi.
- Əmək fəaliyyətində keyfiyyət balansı prinsipi.
- Əməyin zənginləşdirilməsi prinsipi.
- Əməyin təhlükəsizliyi prinsipi.
- Əmək potensialının fərqləndirilməsi prinsipi.

5-ci müddə: Azərbaycanın tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi baxımından kompleks xarakterli təklif və tövsiyələrin işlənməsi üçün insan resurslarına təsir edən əsas faktorların müəyyən edilməsinə və qiymətləndirilməsinə zərurət var (s.53-59).

Tikinti sənayesinin spesifik xüsusiyyətində irəli gələrək bu sahədə insan resurslarından səmərəli istifadəyə çoxlu sayda faktorlar təsir edir. Buraya iqtisadi, sosial və texniki xarakterli faktorlar daxildir. Odur ki, dissertasiya işində daha real nəticələr almaq üçün tikinti sektoru mütəxəssisləri arasında anket sorğusu keçirilərək insan resurslarından istifadəyə təsir edən faktorlar müəyyənləşdirilmiş və onlar əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə rəqləşdirilmişdir. Ekspert sorğusunun nəticələri göstərmişdir ki, tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadəyə təsir edən əsas faktorlar əməyin mühafizəsi səviyyəsi, iş yerində sosial – psixoloji mühit və əməyin stimullaşdırılması məsələləri ilə iləqədardır.

Tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadəyə təsir edən faktorlar müəyyənləşdirilmiş və qiymətləndirilmişdir ki, bu da tikinti şirkətlərində müvafiq qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsinə və onların rəqləşqabiliyyətliliyinin artırılmasına imkan verir .

6-cı müddə: Tikinti sektorunda ekspert qiymətləndirilməsi metodundan istifadə etməklə iqtisadi, sosial və əməyin mühafizəsi üzrə sistem göstəricilərdən istifadə edərək insan resurslarından səmərəli istifadənin hesablanması metodikasının işlənilib hazırlanması zərurəti yaranmışdır (s.106-111)

Tikinti şirkətlərində insan resurslarından səmərəli istifadə metodikasını üzrə mövcud yanaşmaların o qədər də səmərəli olmadığı müəyyən edilmişdir. Mövcud yanaşmalar əsasən iqtisadi göstəriciləri özündə əks etdirir.

Lakin insan resurslarından səmərəli istifadənin inteqral göstəricisi özündə iqtisadi göstəricilərlə yanaşı sosial və əməyin təhlükəsizliyi məsələlərini də ehtiva etməlidir. Təklif etdiyimiz metodika bu çatışmamazlıqları aradan qaldırır və ekspert qiymətləndirməsi kontekstində işlənilib hazırlanmışdır.

Ekspert qrupu tərəfindən İR-dan səmərəli istifadəni müəyyən-
ləşdirmək üçün aşağıdakı göstəricilər sistemi əsas götürülmüşdür:

- İnsan inkişafına investisiya səviyyəsi (X_1);
- Əməyin stimullaşdırılması səviyyəsi (X_2);
- Əmək mühafizəsi tədbirlərinə çəkilən xərc səviyyəsi (X_3);
- İşçilərin iş təcrübəsi (X_4);
- Sosial-psixoloji mühit (X_5);
- İşçilərin sosial təminat səviyyəsi (X_6);
- Əməyin mühafizəsi səviyyəsi (X_7);
- Əmək mühafizəsi üzrə innovasiya səviyyəsi (X_8);
- Əmək mühafizəsi treyninqlərinin keçirilmə səviyyəsi (X_9);

Ekspert qrupunun qiymətləndirilməsi üzrə insan resurslarından
səmərəli istifadəni aşağıdakı formula ilə hesablamaq təklif olunur:

$$f = \sum_{i=1}^n k_i X_i$$

Burada, k_i —i-ci göstəricinin əhəmiyyətlik səviyyəsi (xüsusi
çəkisi); X_i - i-ci göstəricinin ekspert qiymətidir.

Gilan, Akkord, Azinvest tikinti şirkətləri üzrə aparılmış ekspert
qiymətlərinin yekun nəticələri uyğun olaraq: 1,78; 2,39 və 1,30 olmuş,
F orta isə - 1,82 səviyyəsində formalaşmışdır.

Ekspert qiymətləndirməsinin nəticələri aşağıdakı cədvəldə
verilmişdir (cədvəl 3)

Ekspert qiymətləndirməsinin nəticələri

	Gilan inşaat			AkKord			Azinvest		
	k_i	X_i	$k_i X_i$	k_i	$X_i -$	$k_i X_i$	k_i	X_i	$k_i X_i$
X_1	0,134	1	0,134	0,133	2	0,266	0,131	2	0,262
X_2	0,095	1	0,095	0,127	3	0,381	0,124	2	0,248
X_3	0,092	3	0,276	0,143	2	0,286	0,129	2	0,258
X_4	0,131	2	0,262	0,136	2	0,272	0,134	2	0,268
X_5	0,137	3	0,411	0,091	3	0,273	0,103	2	0,206
X_6	0,082	1	0,082	0,098	2	0,196	0,095	1	0,095
X_7	0,129	2	0,258	0,081	3	0,243	0,092	2	0,184
X_8	0,141	1	0,141	0,094	2	0,188	0,098	1	0,098
X_9	0,059	2	0,118	0,097	3	0,291	0,094	3	0,282
$F = \sum_{i=1}^n k_i X_i$	1,78			2,39			1,30		

Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Baxılan metodika üzrə İR-dan səmərəli istifadə göstəricisi aşağıdakı kimi şərh edilir:

$$1. 1 \leq F \leq 1.6$$

İR –dan səmərəsiz

$$2. 1.6 \leq F \leq 2.2$$

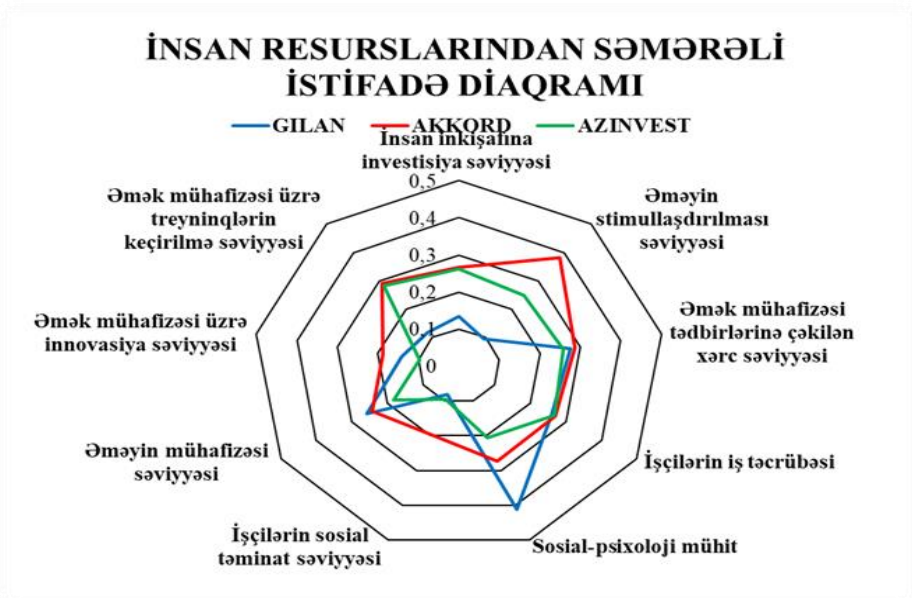
İR –dan orta səmərəli

$$3. 2.3 \leq F \leq 3$$

İR –dan yüksək səmərəli

Ekspert qiymətləndirməsinin nəticəsi olaraq baxılan tikinti şirkətləri üzrə insan resurslarından səmərəli istifadə göstəricisinin orta qiyməti 1,82-yə bərabərdir. Bu da göstərilən tikinti şirkətləri üzrə ümumən insan resurslarından səmərəli istifadənin orta həddə olduğunu göstərir. Gilan tikinti şirkəti üzrə bu göstərici 1,78- orta səmərəli, Azinvest tikinti şirkəti üzrə 1,30- səmərəsiz bərabər olmuşdur ki, bu da kritik həddən aşağıdır. Akkord tikinti şirkətində bu göstərici 2,39- yüksək səmərəli olmuşdur.

Təklif olunan metodika “Gilan İnşaat”, “Akkord” və “Azinvest” tikinti şirkətlərində sınaqdan keçirilmişdir. Alınan nəticələr əsasında müəyyən edilmişdir ki, tikinti şirkətlərində insan resurslarından səmərəli istifadə səviyyəsi yüksək deyildir. Ekspert qiymətləndirməsini nəticələri aşağıdakı şəbəkə diaqramında təsvir edilmişdir (Diaqram 4).

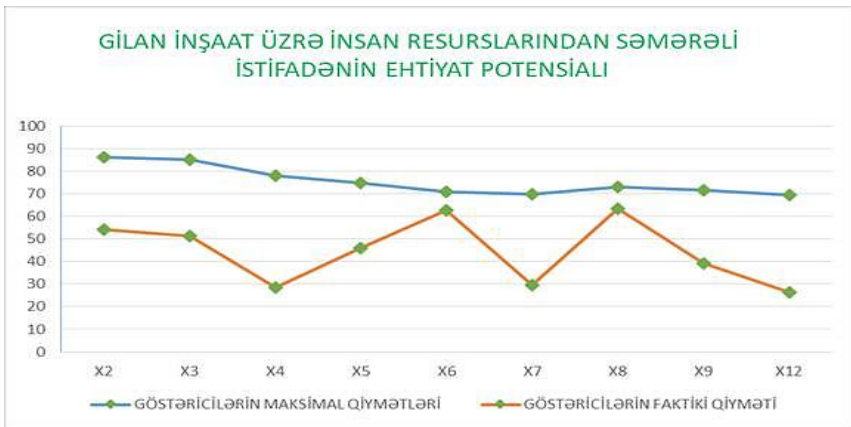
Diaqram 4. (müəllif tərəfindən ekspert qiymətləndirməsinin və hesablamaların nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur).

Diaqramdan da görüldüyü kimi həm Gilan , həm Akkord və həm də Azinvest tikinti şirkətlərində Əməyin mühafizəsi , Əmək

mühafizəsinə çəkilən xərclər və işyerində sosial-psixoloji mühit faktorları insan resurslarından səmərəli istifadəyə təsir edən əsas faktorlar kimi xüsusi əhəmiyyət malikdir. Diaqramdan görüldüyü kimi hər üç tikinti şirkətində əmək mühafizəsinə çəkilən xərclər , əməyin mühafizəsi səviyyəsi , əmək mühafizəsi treyninqlərinin keçirilməsi səviyyəsi və əməyin stimullaşdırılması səviyyəsi göstəricilərinin əhəmiyyətli dərəcəsi yüksəkdir .

Gilan tikinti şirkəti üzrə yuxarıda göstərilən faktorların faktiki qiymət səviyyəsi müəyyənləşdirilmiş və faktorlar üzrə ekspert qrupu arasında anket sorğuları əsasında 100 ballıq şkala əsasında ekspertlərin verdiyi maksimal qiymətləri ilə müqayisə edilərək insan resurslarından səmərəli istifadənin göstərilən faktorlar üzrə ehtiyat mənbələri müəyyənləşdirilmişdir. Ekspert qiymətləndirməsini nəticələri aşağıdakı diaqramda təsvir olunmuşdur (diaqram 5).

Gilan tikinti şirkətində insan resurslarından səmərəli istifadə üzrə kifayət qədər ehtiyat mənbəyi var. Bu ehtiyat mənbələrini hərəkətə gətirmək hesabına tikinti şirkətində insan resurslarından səmərəli istifadəni, əmək məhsuldarlığını və müəssisənin gəlirliyini kifayət qədər artırmaq olar.

Diaqram 5. (müəllif tərəfindən ekspert qiymətləndirməsinin və hesablamaların nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur).

7-ci müddə: Tikinti sektorunda əməyin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin dövlət tənzimlənməsinin konseptual mexanizminin strukturunu və məzmununu özündə əks etdirən prinsiplial modelin işlənməsi zərurudur (s.121-128).

İşdə Azərbaycan tikinti sektorunda əməyin təhlükəsizliliyinin təmin edilməsi kontekstində insan resurslarından səmərəli istifadənin dövlət tənzimlənməsinin prinsiplial modeli təklif edilmiş və ölkəmizin gələcək sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasından irəli gələn əsas prioritet vəzifələrin təsnifatı verilmişdir.

Aparılan tədqiqatın məntiqi nəticəsi olaraq, tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadə üzrə dövlət mexanizmin aşağıdakı istiqamətlər üzrə təkmilləşdirilməsini məqsəduyğun hesab edirik:

- Dövlət siyasəti və bələdiyyələrin səlahiyyətlərinin artırılması;
- Tikinti fəaliyyətinin icrasının başlıca prinsipləri;
- Əməyin mühafizəsi və əmək haqqının ödənilməsi;
- Ekoloji təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi.

Dissertasiya işində həmin istiqamətlərin hər birinin əhatə dairəsi açıqlanmış və sxem şəklində əks etdirilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində təklif edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi tikinti sektorunda təhlükəsiz əmək şəraitini təmi edərvə insan resurslarından səmərəli istifadəni yüksəldə bilər.

8-ci müddə: İnsan resurslarından səmərəli istifadəni təmin etmək üçün əməyin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq tikinti sektorunda müasir standartlara uyğun müvafiq tədbirlərin təsnifatını özündə əks etdirən normativ sənədin işlənilib hazırlanması zəruridir (s.129-133).

İşdə həmin tədbirlərin 13 istiqamətdə differensial təsnifatı verilmişdir. Hesab edirik ki, həmin təşkilati-texniki, texnoloji və sosial xarakterli istiqamətlərin icrasına düzgün riayət olunması tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadəyə dair məqsədli layihələrin işlənməsi və qiymətləndirilməsində fayda verə bilər.

Araşdırmalar nəticəsində insan resurslarına təsir edən əsas faktorlar təsniflənmiş və müəyyən edilmişdir ki, onların 25%-ə yaxını əməyin mühafizəsi tədbirləri əlaqədardır. Odur ki, tikinti sənayesi

müəssisələrində əməyin mühafizəsi tədbirlərinin gücləndirilməsinin zəruriliyi göstərilmiş və görülməsi zəruri olan tədbirlərin təsnifatı verilmişdir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, tikinti sektorunda əməyin mühafizəsi üzrə normativ sənədlər və onların həyata keçirilməsi səviyyəsi sahədə baş verən dinamik dəyişikliklərlə ayaqlaşmır. Odur ki, tikinti sektorunda innovativ dəyişikliklər nəzərə alınmaqla müasir standartlara uyğun əmək mühafizəsi normativləri işlənib hazırlanmalıdır. İşdə bir istiqamətdə təklif və tövsiyələr verilmişdir.

9-cu müddə: Tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə ölümlə nəticələnən bədbəxt hadisələrin və zədələnmələrin texniki, təşkilati və digər xarakterli səbəblərinin müəyyən edilməsi və onların qarşısının alınmasına dair əməli tövsiyələrin işlənilməsinə zərurət var (s.129-137).

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Bakı şəhərində iri tikinti təşkilatlarında baş verən bədbəxt hadisələrin təxminən yarısı texniki, təxminən 25%-i təşkilati (iş yerlərinin qeyri-qənaətbəxş təşkili), 20%-i isə sanitariya-gigiyenik və sosial-psixoloji xarakterli səbəbləri özündə cəmləşdirir. İşdə hər üç qrup səbəblərin təsnifatı verilmiş, onların neytrallaşdırılması üzrə tövsiyələr formalaşdırılmışdır. Odur ki, hər bir istiqamət üzrə insan resurslarından səmərəli istifadəyə məmfi təsir edən faktorlar işdə təsniflənmiş və onların aradan qaldırılması üzrə təkliflər verilmişdir. Dissertasiya işində irəli sürülən təklif və tövsiyələrin tikinti şirkətlərində tətbiqi həmin şirkətlərdə insan resurslarından səmərəli istifadəni təmin edər və onların rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəltməklə bu sahədə çalışan işçilərin sosial rifahını yüksəldər.

Nəticə

Dissertasiyada aparılan tədqiqatlar üzrə əldə edilən nəticələr göstərir ki, Azərbaycan tikinti sənayesi müəssisələrində insan resurslarından kifayət qədər səmərəli istifadə olunmur. Tikinti şirkətlərinin insan resurslarından səmərəli istifadəni yüksəltməsinə mane olan çoxlu sayda faktorlar var.

Dissertasiya işində tikinti sənayesində insan resurslarından səmərəli istifadəyə mane olan faktorlar müəyyənləşdirilmiş və onların aradan qaldırılması yolları göstərilmişdir. Əsasən tədqiqat əmək mühafizəsi kontekstində aparılmış və müəyyən edilmişdir ki, insan resurslarından səmərəli istifadə əhəmiyyətli dərəcədə əmək mühafizəsi tədbirlərinin səviyyəsindən və onlara çəkilən xərclərin həcmindən asılıdır. Ekspert qiymətləndirməsi metodu ilə bu asılılıq müəyyən edilmiş və qiymətləndirilmişdir.

Dissertasiya işində əmək resurslarından səmərəli istifadənin metodik məsələləri tədqiq edilmiş, bu istiqamətdə tikintidə əməyin səmərəliliyini yüksəltmək baxımından əmək mühafizəsinin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri göstərilmişdir.

Dissertasiya işində əldə edilən nəticələri, təklif və tövsiyələri Azərbaycan tikinti şirkətlərində tətbiq etməklə bu sahədə insan resurslarından səmərəli istifadəni, tikinti şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətliliyini və bu sektorda çalışan işçilərin sosial rifah səviyyəsini yüksəltmək olar.

Dissertasiyada işlənib hazırlanmış metodologiyalar tikinti sektorunda insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsinə əhəmiyyətli töhvə verə bilər. Dissertasiya işində işlənib hazırlanmış metodik yanaşmalar və praktiki tövsiyələr bir sıra tikinti müəssisələrdə tətbiq edilmək üçün qəbul olunmuşdur.

Qeyd etdiyimiz müddəalar dissertasiya işində geniş şəkildə öz əksini tapmışdır.

Müəllifin dərc olunmuş elmi əsərlərinin siyahısı:

1. Rafiqli, R.R. Müəssisədə insan resurslarının idarə edilməsi sisteminin formalaşdırılması və inkişafının nəzəri-metodoloji məsələləri.// Əmək və Sosial Problemlər Elmi əsərlər toplusu. №2 (22), Bakı, “Arxidey” MMC, 2018, s.148-156.
2. Rafiqli, R.R. İnsan ehtiyatlarının idarə edilməsi sisteminin formalaşmasının və inkişafının nəzəri əsasları // AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, №3, Bakı, “Elm”, 2020, s.49-56.
3. Rashad Rafiqli. Overview of the formation and development of a human potential management system.// Customs Scientific Journal, № 2, Dnipro Ukraine, 2020, p.26-32.
4. Rafiqli, R.R. Tikinti sənayesi müəssisələrində insan ehtiyatlarının idarə edilməsi sisteminin funksional xüsusiyyətləri // Odlar Yurdu Universitetinin “Elmi və Pedaqoji” Xəbərləri. №56, Bakı, OYU, 2020, s.62-70.
5. Рафигли, Р.Р. Оценка теорий управления персоналом // Экономическая наука, №5, М., 2021, с.45-49.
6. Рафигли, Р.Р. Вопросы системы управления человеческим персоналом.// Материалы международной НПК на тему «Прогнозирование социального и экономического развития в новых геополитических условиях» Р.Ф., г.Стерлитамас, 09 февраль. 2021, с.28-31.
7. Рафигли, Р.Р. Совершенствование системы управления людскими ресурсами в условиях глобализации.// Вторая международная интернет-конференция для молодых ученых. Казахстан, г.Нур-Султан. 2021, с.99-102.
8. Rafiqli, R.R. İstehsalın idarə edilməsi prosesinin təkmilləşdirilməsi insan amilindən səmərəli istifadə olunması kontekstində// Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Pandemiyanın dünya ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişafına təsiri problemləri” Beynəlxalq EPK-nın materialları. Bakı, AƏSMA, 2021, s.260-263.
9. Atakişiyev, M.C., Rafiqli,R.R. İnsan resurslarından səmərəli istifadənin hesablanması metodikası // İqtisadi artım və ictimai rifah. №1, Bakı, 2022, s.41-46)

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 iyun 2022-ci il tarixində saat 14.⁰⁰ Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD2.22 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: 16/21 Azadlıq prospekti, AZ 1010, Bakı, Azərbaycan

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27.05. 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.05.2022

Kağız formatı: A5

Həcm: 37924

Tiraj: 100